

ANTONI KUCZYŃSKI

Інститут історії науки ПАН

ZBIGNIEW WÓJCIK

Музей Землі ПАН

Страта львівських професорів

У 2016 році минає сімдесят п'ята річниця страти львівських професорів на Вулецьких пагорбах у ніч з 3 на 4 липня 1941 р. Незважаючи на перебіг часу ця трагедія залишається однією з загадок Другої світової війни. Відомі прізвища тих, кого розстріляли Einsatzkommando. Також відомо, що їх рештки в 1943 р. було ексгумовано і спалено, а решти які залишилися були перемелені на млині і розсипані в його околицях. Ще тоді німці приховували сліди злочину. Особливо ці, зважаючи на те, що після відкриття масових гробів у Катинському лісі, вони старалися вказати на те, що злочини геноциду відбувалися лише у СРСР. Незважаючи на все, історикам вдалося відтворити перебіг злочинної акції¹, хоча і без усіх прізвищ конкретних злочинців та дисидентів. Автори, які пишуть про злочин на цих пагорбах, на яких знаходяться об'єкти Львівської Політехніки, припускають, що це був перший етап знищення польської інтелігенції у Львові. Попередні дослідження, пов'язаної з цим факто-

¹ Порівняй [Z. Albert], *Każń Profesorów Lwowskich. Lipiec 1941. Studia oraz relacje, dokumenty zebrane i opracowane przez Zygmunta Alberta*, Вроцлав 1989 (також інтернет сторінка: <http://www.lwow.home.pl/Albert/Albert-pl.html> [доступ: 18.10.2016]); D. Schenk, *Noc morderców. Każń polskich profesorów we Lwowie i holokaust w Galicji Wschodniej*, переклад P. Zarychta, Краків 2011 (М. Ryńca, *Polska literatura dotycząca mordu polskich profesorów we Lwowie*, с. 397–400, а також *Uzupełnienie bibliografii do wydania polskiego (wybór)*, с. 408–409); K. Daszkiewicz, *Refleksje na temat książki Dietera Schenka*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 74, 2012, з. 2, с. 279–292. Рецензію на книжку написав Jarosław Kurkowski у журналі: „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2012, № 2, с. 279–286; P. Łysakowski, *Mord na lwowskich profesorach w lipcu 1941 r.*, „Dzieje Najnowsze” 46, 2012, с. 73–92; *idem*, *Strzały na Wzgórzach Wuleckich*, „Rzeczpospolita” 2012, 22–23 червня, с. 6–7; W. Bonusiak, *Kto zabił Profesorów Lwowskich?*, Ряшів 1989.

графії є частковими, що виникає з їх незакінченості. Чи можна очікувати на їх завершення? Перспективою є їх подальший розвиток.

Також цю проблему охопив Дієтер Шенк (Dieter Schenk) у книжці *Ніч убивць. Страта польських професорів у Львові і голокост у Східній Галичині (Noc morderców. Kaźń polskich profesorów we Lwowie i holokaust w Galicji Wschodniej)* (Краків 2011). Надалі без відповіді залишається питання, хто вирішував і хто вибирав те, що у списку призначених до страти, у першу чергу знайшлися між іншими професори медичного і юридичного факультету університету Яна Казимира, факультету механіки, факультету хімії, факультету сухопутної і водної інженерії Львівської Політехніки, Академії Закордонної Торгівлі, а також Ветеринарної Академії. Декілька з них були заарештовані з родинами і гостями, які були затримані у їхніх домівках. У той час у місті над Полтвою проживало значне гроно польської творчої інтелігенції. Деякі у своїх поглядах не приховували критики німецького фашизму. Однак тоді вони були заарештовані. Для фактографічної об'єктивності слід зазначити, що дослідники обставин цієї трагедії надалі пропонують певні концепції, які дещо кидають світло на жорстоку страту. Гжегож Грицюк (Grzegorz Hryciuk) у тексті зазначає:

Арешти, згідно списків створених між іншим за участі колишніх українських студентів, супроводжувалися ревізіями і розграбуваннями коштовностей, а також витворів мистецтва, в яких особливо брав участь, проживаючий від 1939 р. у Східній Галичині, Пітер фон Ментен (Pieter von Menten), підприємець та аферист. Від 1940 р. "людина довіри" СС².

Спецпідрозділ особливого призначення Einsatzkommando zur besonderen Verwendung, який брав участь у вбивствах на Вулецьких Пагорбах, мав за завдання ліквідувати осіб вибраних раніше. Хто вирішував про такий вибір? Вбивство було виконано швидко і таємно, що на перший погляд може вказувати, що чинник залякування відігравав другорядну роль. Було заарештовано більшість людей із списку і більшість свідків цієї події. Декілька днів після цього злочину до Львова дійшли групи німецької військової розвідки, серед завдань яких, був також пошук вчених для співпраці, особливо техніків та лікарів. Ймовірно ці групи не співпрацювали у сфері планованої страти. Про це свідчить наприклад той факт, що на другий день після розстрілу проф. Станіслава Пілата (Stanisław Pilat), його розшукували для налагодження співпраці при відбудові знищених заводів нафтового басейну, між іншим держав-

² G. Hryciuk, *Mord na Wzgórzach Wuleckich w 1941 r.*, [В:] S. Bogaczewicz et al., *Kaźń Profesorów Lwowskich, Wzgórza Wuleckie 1941; The Massacre of Lviv Professors, Wuleckie Hills 1941; Lemberger Proffesoren-mord, Wuleckie-Hügel 1941; Страта львівських професорів, Вулецькі пагорби 1941*, Вроцлав 2011, с. 8.

ної фабрики мінеральних палив “Polmin” у Дрогобичі, а також інших об’єктів, пов’язаних з переробкою нафтопродуктів.

Таким чином не може дивувати, що такий спеціаліст, як С. Пілат не був забутий і 4 липня з ним намагалися встановити контакт. Можливо спогад про цей факт сприятиме прогресу у сфері вказання повніших обставин цього злочину. На думку вже згаданого Д. Шенкена.

Вибір цих конкретних осіб цілєю операції, був абсолютно недоречним, у більшості мова йшла про науковців похилого віку, відданих своїм науковим дисциплінам. Вони не становили також жодної небезпеки для німецької окупаційної влади. Абстрагуючись від трагедії у суто людському розумінні, ліквідація професорів навіть з перспективи фашистів була суттєвою помилкою, оскільки їх фахові знання могли бути дуже придатними, між іншим для медичної опіки над *volksdeutschem* і громадянами Рейху³.

Під час окупації втрати творчої інтелігенції були величезні. Одночасно Німеччина вже у 1939 р. почала створювати з польського персоналу наукові центри, які їй підпорядковувалися і реалізовували нагальні потреби Генеральної Губернії. За цим принципом створювалися нижчі професійні школи, у яких викладачами часто були довоєнні професори вищих шкіл. Одночасно пійманих у вуличних заворушеннях розстрілювали, як заручників, або висилали до концентраційних таборів. Вбивство у Львові у липні 1941 р. мало місце в рамках веденого ними винищення польської інтелігенції, вираженням якого була краківська “Sonderaktion”, яка охоплювала Ягеллонський університет і Академію гірничих наук! Таким чином можна сказати, що липнева страта на Вулецьких пагорбах у Львові має беззаперечний зв’язок із злочинною політикою, трагічний образ знищення якої багаторазово проявився протягом років окупації.

Це все, що стосується вступу до справи смерті львівських професорів. Для фактографічного порядку слід додати, що протягом тієї липневої ночі було вбито 40 осіб і серед них були: проф. Антоній Чешинський (Antoni Cieszyński), 59 років, завідувач кафедри стоматології Університету Яна Казимира, захисник Львова у 1918 р.; проф. Владислав Добжанецькі (Władysław Dobrzaniecki), 44 роки, голова відділення хірургії національної лікарні широкого профілю, захисник Львова у 1918 р.; проф. Ян Грек (Jan Grek), 66 років, професор у клініці внутрішніх захворювань університету Яна Казимира; доцент Єжи Гжеуджельські (Jerzy Grzędzielski), 40 років, голова окулістичної клініки університету Яна Казимира; проф. Едвард Хамерські (Edward Hamerski), 43 роки, завідувач кафедри інфекційних захворювань домашніх тварин Ветеринарної академії, захисник Львова

³ D. Schenk, *op. cit.*, с. 149.

у 1918 р., проф. Хенрик Хіларовіч (Henryk Hilarowicz), 51 рік, професор у хірургічній клініці університету Яна Казимира, захисник Львова у 1918 р.; отець доцент Владислав Коморніцкі (Władysław Komornicki), 29 років, викладач біблійних наук у Вищій духовній семінарії у Львові; Євген Костецкі (Eugeniusz Kostecki), 36 років, майстер-швець, чоловік домогосподарки проф. Добжанецького; проф. Влодзімеж Круковскі (Włodzimierz Krukowski), 53 роки, завідувач кафедри електричного вимірювання Львівської Політехніки; проф. Роман Лонгчампс де Бер'єр (Roman Longchamps de Bériér), 56 років, завідувач кафедри цивільного права університету Яна Казимира, проректор університету Яна Казимира у 1938–39 рр., захисник Львова у 1918 р.; Броніслав Лонгчампс де Бер'єр (Bronisław Longchamps de Bériér), 25 років, випускник Львівської Політехніки, син професора; Зигмунд Лонгчампс де Бер'єр (Zygmunt Longchamps de Bériér), 23 роки, випускник Львівської Політехніки, син професора; Казімеж Longchamps de Bériér (Kazimierz Longchamps de Bériér), 18 років, випускник середньої школи, син професора; проф. Антоні Ломніцкі (Antoni Łomnicki), 60 років, завідувач кафедри математики факультету механіки Львівської Політехніки; Адам Меусовіч (Adam Mięsowicz), 19 років, внук проф. Соловія, забраний разом з дідом; проф. Вітольд Новіцкі (Witold Nowicki), 63 роки, завідувач кафедри патологічної анатомії університету Яна Казимира, захисник Львова у 1918 р.; кандидат медичних наук Єжи Новіцкі (Jerzy Nowicki), 27 років, асистент кафедри гігієни університету Яна Казимира, син професора; проф. Тадеуш Островскі (Tadeusz Ostrowski), 60 років, завідувач кафедри хірургії, декан медичного факультету (1937–1938 рр.), захисник Львова у 1918 р.; Ядвіга Островска (Jadwiga Ostrowska), 59 років, жінка професора; проф. Станіслав Пілат, 60 років, завідувач кафедри нафтових технологій і земних газів Львівської Політехніки; проф. Станіслав Прогульскі (Stanisław Progulski), 67 років, професор кафедри педіатрії університету Яна Казимира; інженер Анджей Прогульскі (Andrzej Progulski), 29 років, син професора; проф. Романа Ренцкі (Roman Rencki), 74 роки, завідувач відділення внутрішніх захворювань університету Яна Казимира; Марія Рейманова (Maria Reumanowa), 40 років, медсестра Управління соціального страхування, забрана з помешкання проф. Островського; доктор Станіслав Руфф (Stanisław Ruff), 69 років, завідувач відділення хірургії єврейської лікарні, забраний з помешкання проф. Островського; Анна Руфф (Anna Ruff), 55 років, жінка др. Руффа; інженер Адам Руфф (Adam Ruff), 30 років, син др. Руффа; проф. Влодзімеж Серадскі (Włodzimierz Sieradzki), 70 років, завідувач кафедри судової медицини університету Яна Казимира, ректор університету Яна Казимира (1924–1925), захисник Львова у 1918 р.; проф. Адам Соловій (Adam Sołowij), 82 роки,

відставний завідувач гінекологічно-пологової лікарні широкого профілю; проф. Влодзімеж Стожек (Włodzimierz Stążek), 57 років, завідувач кафедри математики факультету наземної і водної інженерії Львівської Політехніки; інженер Євстахій Стожек (Eustachy Stożek), 29 років, асистент Львівської Політехніки, син професора; Емануель Стожек (Emanuel Stożek), випускник факультету хімії Львівської Політехніки, син професора; кандидат юридичних наук Тадеуш Тапковський (Tadeusz Tapkowski), 44 років, забраний з помешкання проф. Добжанецького; проф. Казімеж Ветулані (Kazimierz Vetulani), 61 рік, завідувач кафедри загальної механіки Львівської Політехніки; проф. Каспер Вейгель (Kasper Weigel), 61 рік, завідувач кафедри метрології Львівської Політехніки; магістр юридичних наук Юзеф Вейгель (Józef Weigel), 33 роки, син професора; проф. Роман Віткєвіч (Roman Witkiewicz), 55 років, завідувач кафедри вимірювальних машин Львівської Політехніки; Валіш (Walisch), 40–45 років, хазяїн кондитерського магазину “Beier i S-ka”, забраний з помешкання професора Серадського; доктор Тадеуш Бой-Желенський (Tadeusz Boy-Żeleński), 66 років, лікар, публіцист, літературний критик, перекладач французької літератури, протягом першої Радянської окупації у Львові завідувач кафедри французької літератури Львівського університету, якого було забрано з помешкання проф. Грека. Окрім того 5 липня 1941 р. було розстріляно: Катажина Демко (Katarzyna Demko), 34 років, вчителька англійської мови, забрана з помешкання проф. Островського; доц. Станіслав Мачевські (Stanisław Mączewski), 49 років, завідувач гінекологічно-пологового відділення лікарні широкого профілю. 12 липня 1941 р. було вбито: проф. Генрика Коровіча (Henryk Korowicz), 53 роки, проф. економіки Академії зовнішньої торгівлі; проф. Станіслава Рузевіча (Stanisław Ruziewicz), 51 рік, проф. математики Академії зовнішньої торгівлі. 20 липня було розстріляно проф. Казімежа Бартля (Kazimierz Bartel), завідувача кафедри нарисної геометрії Львівської Політехніки, захисника Львова у 1918 р., колишнього депутата до Сейму, сенатора, прем'єра і віце-прем'єра ПР. Декількох професорів було заарештовано разом з родинами і гістьми. З помешкання проф. Островського було забрано гостей, які на той момент перебували у нього — між іншим голову єврейської лікарні, доктора Станіслава Руффа з цілою сім'єю і священника Коморніцького. З дому проф. Яна Грека було забрано господаря разом з жінкою і їх швагра, Тадеуша Бой-Желенського, якого взагалі не було у списку. Список професорів університету був застарілий, що за цих трагічних обставин створювало додаткові труднощі: були випадки, коли поплічники вимагали видати особу, яка буцімто переховувалась, бо була у розшуку, якщо не вдалося її раніше знайти за вказаним у документах адресом (мова йшла наприклад про умерлих перед нападом СРСР професорів: Романа

Лещинського (Roman Leszczyński), Адама Беднарського (Adam Bednarski) і директора Осолінеум Людвіка Бернацкого (Ludwik Bernacki))⁴.

Незважаючи на перебіг часу трагедія до нині не була повністю задокументована. Проте те, що вдалося з'ясувати при проведенні ретельних досліджень, становить надзвичайно цінний матеріал, який дозволяє наблизитися до правди, яка стосується цієї злочинної страти у Львові. У часи Польської Народної Республіки це була проблема, за яку дослідники бралися з неохотою з огляду на політичні обставини. Але що ж, така була специфіка нашої тодішньої історіографії. А можливо просто тоді на це було ще за рано? Єдиною публікацією, яка вміло пов'язувала різні ниточки цього злочину є книжка Страта Львівських Професорів. Липень 1941 р. *Дослідження і відносини, документи зібрані і опрацьовані Зигмунтом Альбертом* (*Każń Profesorów Lwowskich. Lipiec 1941. Studia oraz relacje, dokumenty zebrane i opracowane przez Zygmunta Alberta*) (Вроцлав 1989), в якій описуються короткі біографії розстріляних, а також різні матеріали, які раніше були недоступними або невідомими, проте вміло пов'язують ниточки цієї трагедії. Після довгого періоду ненадання цій дослідницькій течії уваги, починаючи з 1989 р. десятки статей на цю тему, переважно публіцистичних, найчастіше пов'язані з нерегулярними випадками, наприклад з відкриттям пам'ятника у сімдесяту річницю цієї страти, починають публікуватися⁵.

Першою публічною згадкою страти на Вулецьких пагорбах був пам'ятник жертв цього жорстокого злочину, возведений після багаторічних старань у Вроцлаві у 1964 р. Тут слід підкреслити вагу постійної наукової діяльності середовища вроцлавських навчальних закладів із львівським родоводом, які протягом років старалися символічно увіковічнити одісею людей, яких було розстріляно, а також біль їх родин. Автентичність цих зусиль, які ведуть до позитивного подолання політичних труднощів, викликала прийняття ряду заходів, які після років праці були нарешті реалізовані.

Увіковічення професорів і працівників львівських вищих навчальних закладів — писала Магдалена Баєр (Magdalena Bajer) — у місці, до якого разом з вигнанцями перемістились найкращі їх традиції, обширність наукових горизонтів, сміливість розвитку наукових ідей, відкритість на науковий доробок інших університетів і інших народів — риси характерні багатокультурним середовищам, які формуються на границях держав — це все післявоєнна влада хотіла поховати у сховищі історії, щоб

⁴ Трагічна смерть львівських професорів, <http://www.lwow.com.pl/Roczniczka,htm>.

⁵ Багатий набір статей про страту на Вулецьких пагорбах знаходиться на різних сайтах (пориняй *Tragiczna śmierć profesorów lwowskich*, <http://www.lwow.com.pl/Roczniczka,htm> [доступ: 18.01.2016]).

воно не було відроджено і не становило історичної цілісності. Заслуга в цьому, що вроцлавський пам'ятник стоїть, належить першому післявоєнному ректору Вроцлавського університету — у тридцятих роках університету Яна Казимира — професору Станіславу Кульчицькому, чиновнику високого рангу у післявоєнній Польщі⁶.

Додаймо, що на початку на пам'ятнику був лише напис: “Наша доля попередження” (“*Nasz los przestroga*”), у свою чергу не вистарчало прізвищ розстріляних професорів. Вони були розміщені у часи першої (“Солідарності”) “*Solidarności*” (1981 р.). Є також знаки пам'яті, які мають характер меморіальних таблиць з прізвищами жертв, які знаходяться в костелі францисканців у Кракові, у Базиліці Успіння Пресвятої Діви Марії у Львові, у головному корпусі Вроцлавського університету, у Медичній академії у Вроцлаві, у будинку ректорату Вроцлавської Політехніки, а також у будинку Вроцлавського Філіалу Польської Академії Наук. Для збагачення цієї фактографії можна додати, що у дев'яностих роках з ініціативи сімей жертв розстрілу на Вулицьких пагорбах було встановлено скромний пам'ятник з прізвищами розстріляних, а також з таблицями польською та українською мовами, які містить таку інформацію: “У цьому місці 4 липня 1941 р. фашистські загарбники розстріляли польських професорів львівських вузів і членів їх родин”. Наступним логічним наслідком збереження пам'яті про цей злочин була угода (2008 р.) поміж мером Вроцлава Рафалом Дуткевічем (*Rafał Dutkiewicz*) і мером Львова Андрієм Садовим, яка стосувалася створення пам'ятника у місці страти, проект якого (у 2009 р.) вибрано на конкурсній основі, яка була зорганізована Колегіумом Східної Європи Яна Новака-Єжборанського (*Jan Nowak-Jeziorański*), під наглядом Почесного Комітету, в склад якого входили проф. Анджей Бялас (*Andrzej Białas*) Президент Польської Академії Наук, а конкурсному суду головував проф. Ярослав Грицак зі Львова, а також проф. Тадеуш Люти (*Tadeusz Luty*) з Вроцлава. Пам'ятник згідно з проектом проф. Александра Шьліви (*Aleksander Śliwa*) з Академії образотворчого мистецтва у Кракові було відкрито (2011 р.) у сімдесяту річницю трагічних смертей. Потім, стараннями Інституту національної пам'яті та Вроцлавського Філіалу Комісії переслідування злочинів проти польського народу, була опублікована стаття польською, англійською, німецькою і українською мовами⁷.

Таким чином, у найпростішій формі, появляться знання про перебіг, а також історію знаків пам'яті присвячених львівським професорам, розстріляних у ніч з 3 на 4 липня 1941 р. у підніжжя Вулицьких

⁶ M. Bajer, *Zwierzanie kata*, „PAUza Akademicka”. Tygodnik Polskiej Akademii Umiejętności, nr 97 від 11 листопада 2010.

⁷ S. Bogaczewicz *et al.*, *op. cit.*

пагорбів, на яких розташувалися будинки Львівської Політехніки і Бурса Абрагамовичів, освітньо-виховного закладу для незаможної молоді, у які фашисти ув'язнювали професорів перед цією стратою. Зараз існують публікації, пам'ятники і меморіальні таблиці, які увіковічують цю страту, наскільки ж мало ми знаємо про сімейне життя розстріляних, їх багатогранну наукову, організаційну і суспільну діяльність, яка вписується у історію Львова, його вузів, а разом, що більш суттєво у історію цілої держави. З різних небагаточисленних спогадів можна зробити висновок, що вони користувалися найвищою повагою і авторитетом за свою дослідницьку та організаційну діяльність, яка надавала їм загальне визнання. Тому також редакція “Wrocławskich Studiów Wschodnich”, наукового журналу, який видається щороку Національним Інститутом ім. Оссолінських, Центром Східних Досліджень Кафедри Етнології і Культурної Антропології, а також Інститутом Історії Вроцлавського університету в рамках співпраці з Інститутом Історії Науки Польської Академії Наук: розпочинає друк біографічних статей, які спрямовані на відродження пам'яті про колись розстріляних професорів.

Біографії будуть “зустрічами з жертвами цих страт”, а також з їхнім життям. Ці дані, звичайно будуть неповними, навіть можна сказати частковими і незакінченими, такими, які не зможуть бути закритими словами розповіді автора. Адже ж у них були свої сім'ї, чудові наукові досягнення, вони навчалися у різних вузах, брали участь у міжнародних конгресах, мали звички, надії і печалі, не один раз брали участь в боротьбі за незалежність Польської Республіки, а також за польський Львів і т. п. Про це ми майже нічого не знаємо, або знаємо дуже мало! Тому ми прагнемо, щоб це все було відображено у біографічних статтях, присвячених їм, їх родинам, а також настільки трагічно перерваним надіям. Чи це нам вдасться залежить від авторів.

Щоб увіковічнити пам'ять про жертв цих трагічних подій 75-річної давності, біографії опубліковані у “Wrocławskich Studiach Wschodnich” потім з'являться у *Пам'ятній Книзі (Księżde Pamiątkowej)*, яка буде свого роду вираженням вдячності та пошани до розстріляних, а також тривалим спогадом про те, що вони зробили у своєму працьовитому і шляхетному, так трагічно перерваному, житті. Так нехай національна свідомість про цю трагічну подію, яка відбулася у минулому буде основою редакційного заходу, в рамках якого буде створено *Księga Pamiątkowa*, яку планує видати Кафедра Етнології і Культурної Антропології, Бібліотека ім. Оссолінських, а також Інститут Історії Науки Польської Академії Наук.